Noi date despre traducătorul *Hronografului den începutul lumii* (ms. 3517) – toponimele compuse cu termenii *grada* (градъ) şi *polis* (πόλις)

Mioara DRAGOMIR*

Key-words: *compound word, linguistic tendency, linguistic argument, philological result*

1. În opinia noastră, argumentată de-a lungul timpului[1], traducerea *Hronograf den începutul lumii* se datorează cărturarului moldovean Nicolae Milescu Spătarul şi datează, probabil, din perioada 1658–1661, copia-prototip din ms. 3517 datând după această perioadă şi înainte de 1672[2]. În această traducere, realizată în principal după două cronografe greceşti[3], se întâlnesc curios de multe slavonisme, de la termeni din diverse domenii, la secvenţe şi texte de diferite dimensiuni. Acest fapt i-a determinat pe unii specialişti (Gh. Ghibănescu, I. Bărbulescu, Istrin, în parte M. Gaster şi K. Prächter)[4] să creadă că traducătorul a folosit, pe lângă cronografe greceşti, şi intermediare slavone. Iulian Ştefănescu, D. Russo, Paul Cernovodeanu, Gabriel Ştrempel, Doru Mihăescu ş.a. au demonstrat că traducerea a fost realizată în principal după cronografele lui Matheos Kigalas şi Dorotheos de Monemvasia[5]. Dar, într-adevăr, slavonismele din *Hronograf* ridică diverse chestiuni care trebuie discutate. Una dintre ele este cea pe care o vom prezenta aici şi care nu a fost abordată până acum.

2. Mulţi dintre termenii slavoni din *Hronograf* nu s-au păstrat în limbă, dar fac parte din categoria celor care erau folosiţi în epocă de oamenii culţi, boieri şi clerici[6]. În această traducere, însă, se află o particularitate rar întâlnită în epocă, cel

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iaşi, România.

[1] Vezi Dragomir 2004–2006, idem 2007, idem 2007–2008, idem 2008, idem 2009.

[2] Vezi Dragomir 2007, capitolul *Repere pentru datarea traducerii* ***Hronografului*** *şi a ms. 3517*, p. 18–26.

[3] Specialiştii care s-au ocupat de această traducere au vorbit despre influenţa în *Hronograf* a unor cărţi populare care circulau în epocă, precum *Alexandria*.

[4] Vezi Ştefănescu 1942: 175–186.

[5] Vezi prezentarea discuţiei asupra acestei proleme în Dragomir 2007.

[6] Dintre acestea sunt: *blagocistiv* ‘evlavios, pios’, *bogorazumie* ‘cunoaşterea lui Dumnezeu’, *bogopotrivnic* ‘care luptă împotriva lui Dumnezeu; teomah’, *dobrodeateliie* ‘fapta cea bună’, *glavă* ‘capitol’, *grădima* ‘mândrie’, *hodotaiţu* ‘mijlocitor’, *inoplemeaneţ* ‘de alt neam, de altă seminţie’, *ispravlenie* ‘îndreptare’, *izrecenііe* ‘răspuns; concluzie (a unei autorităţi)’, *izvolenie* ‘voinţă’, *izvrăjeniie* ‘izgonire’, *mnogopohvalnîi* ‘foarte lăudat’, *nedestoino* ‘nevrednic’, *neprealojen* ‘neschimbat’, *nepreastavno* ‘continuu, fără întrerupere’, *nizlojenie* ‘demisie’, *oblastiie* ‘putere’, *obnovlenie* ‘reînoire’,

BDD-A22762 © 2015 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:39:06 UTC)

puţin în traduceri, dar şi în scrieri originale, cum sunt cronicile moldoveneşti: tendinţa de a reda toponimele greceşti compuse dintr-un nume propriu şi termenul *πόλις* ‘oraş, cetate’, prin aceeaşi structură compusă, dar cu transpunerea lexemului *πόλις* în traducere slavonă, adică termenul *grada* (< sl. **градъ**), după modelul:

Constantinagrada – exprimă toponimul Κωνσταντινούπολης, după κ [τς′] (p. 306), format din substantivul propriu Κωνσταντίνος redat în forma slavonă, şi substantivul πόλις ‘oraş, cetate’, redat prin **градъ**: *Şi-l încunună cu stema de împărăţâie patriiarhul Calinic* Constantinagrada f. 318^{v}; *Şi i-au pus nume pre numele împăratului Costantin, adecă* Costantinagrada f. 201^{r}, pasaj în care traduce acelaşi toponim grecesc: *’Ονόμασάν την Κωνσταντινούπολιν [σκ’]*, cf. f. 99^{r}, f. 227^{v}, f. 252^{v} f. 318^{v}, f. 547^{r} ş.a.

Novagrada – redă toponimul Νεαπόλης, format din adjectivul (cu forma de feminin) νέα, redat prin sl. **нова** şi πόλις, redat prin **градъ**, din secvenţa (cu acest nume propriu la genitiv) *Εὐθύμιος Πτωχοτρόφος Νεαπόλεως [ρςβ’]*: *Ethimie, hrănitoriul săracilor, de la* Novagrada f. 586^{r}.

Zlatagrada – transpune toponimul Χρυσόπολης [σςα′] (p. 291), format din substantivul χρύσος ‘aur’ redat prin **злато** şi substantivul πόλις ‘oraş’, transpus prin **градъ** ‘oraş, cetate’: *Să călugări şi să feace duhovnic la* Zlatagrada*, adecă la Scutari* f. 294^{v}.

Acest tip de toponime se află în diverse contexte în *Hronograf*, iar unele fie sunt glosate prin toponimul încetăţenit în epocă (*Andrianagrada, adecă Udriiul*; *Tiveriiagrada, adecă Varna, Zlatagrada, adecă la Scutari*), fie sunt însoţite de explicaţii (*i-au dzis pre numele său, adecă Arcadiiagrada*; *i-au pus numele Elenagrada, pre numele maică-sa, Eleanii*; *o chema Pombiagrada, carea o au făcut Pombiie împăratu* etc.); inclusiv denumirea binecunoscută a Constantinopolului, *Ţarigradul*, apare cu această formă originară:

> *Împărăţî un ginere al său, pre anume Andriian. Acest împărat au făcut* ***Andrianagrada****, adecă Udriiul* (f. 164^{v}); *Când s-au împlut 9 ai de-mpărăţiia lui Arcadie, au făcut o cetate foarte mare şi frumoasă la Machidonie şi i-au dzis pre numele său, adecă* ***Arcadiiagrada*** (f. 235^{r}, cf. f. 463^{r}); *Ş-au stătut mâniia lui Dumnădzău de pre cetatea Antiohiei. Şi de pre atuncea au pus nume Antiohiei* ***Bojiiagrada*** [= oraşul lui Dumnezeu] (f. 267^{v}); *Ş-au făcut o cetate şi i-au pus nume pre numele său,* ***Clavdiiagrada*** (f. 156^{v}, cf. f. 461^{r}); ***Crâstagrada*** *au fost în 21 scauni şi o au pogorât în 26* (f. 461^{v}); *Ş-au înecat mulţ oameni la cetate la Thrachiia, şi la Afrodisâiia, şi la* ***Dionisâiiagrada*** (f. 277^{v}); *Au făcut acolo o cetate şi i-au pus numele*

pârvomăcinic ‘primul mucenic’, *popeceanie* ‘îngrijire, grijă’, *a posledui* ‘a confrunta, a colaţiona’, *pravopreaveşti* ‘a purta cuvântul’, ‘a vesti’, *preacrasni* ‘preafrumos; foarte frumos’, *preagreşenie* ‘greşeală, păcat’, *preamundru* ‘înţelept’, *preamădrostvie* ‘înţelepciune’, *preapodobni* ‘cuvios’, *predanie* ‘învăţătură’, *preneşteanie* ‘mutare, transferare’, *preastâpnic* ‘călcător de lege’, *preavinaniie* ‘pricină de pârâ’, *prerecanie* ‘contrazicere’, *vă pritceahă* ‘în pilde, în parabole’, *samodârjeţ* ‘(suveran) absolut, autocrat’, *sam(o)oblastiie* ‘putere proprie’, *samoizvolenie* ‘singură voie’, *sămotrenie* ‘considerare, atenţie; grijă’, *sopriciatniţu* ‘participant’; ‘părtaş’, *slavaslovie* ‘tedeum’, *spaseniie* ‘mântuire’, *tleano* ‘perisabil, care se degradează’, *tvorenie* ‘creaţie’, *tvoreţ* ‘creator’, *ucenie* ‘învăţătură’, *uciteli* ‘învăţător, dascăl’, *udivlenie* ‘nălucire’, *văsclicnovenie* ‘strigăt, chiot’, *văseadrăjtel* ‘atotstăpânitor’, *văzbraştenie* ‘revenire’, *văzdaanie* ‘restituire’, *znamenie* ‘semn’, *zemnolicinic* ‘măsurător de pământ’, *zveazdovideţ* ‘astrolog’.

BDD-A22762 © 2015 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:39:06 UTC)

Elenagrada**, pre numele maică-sa, Eleanii* (f. 202^{v}); *Dac-au stătut împărat Alexandru, s-au potopit împărăţiia persilor de apăsul lui Alexandru, fecior cu dzisul lui Filip den* ***Filipagrada (f. 125^{v}, cf. f. 462^{r}, f. 489^{v}, f. 519^{v} ş.a.); ***Hristagrada**, adecă Cavala* (f. 462^{r}); ***Hristiianagrada*** (f. 463^{r}); *I-au pus apoi nume pre numeli împărătească ce-i dzâc* ***Irinagrada*** (f. 363^{r}); *Ioan Novea* ***Iustiniianagrada*** (f. 558^{v}); *Scăpă într-o cetate ce să chema* ***Măcinicagrada*** (f. 440^{r}); *Atunce s-au prăpăditu şi o cetate ce o chema* ***Pombiagrada**, carea o au făcut Pombiie împăratu* (f. 265^{v}, cf. f. 462^{v}); *Au dezgropat svintele moştii a lui Patrofil, episcopul de la* ***Schimthagrada*** (f. 211^{r}); *Şi-i pusă numele cetăţâi Efhaitei,* ***Theodoragrada*** (f. 439^{r}); ***Tiveriiagrada**, adecă Varna* (f. 462^{v}); *Acesta împărat au făcut o cetate cu oraş cu tot şi i-au pus numele* ***Traianagrada*** (f. 164^{r}, cf. f. 462^{r}); *La* ***Ţarigrada**, era atunce un vistearnic mare la David* (f. 484^{r}, cf. f. 569^{v}).

În număr mai mic, în *Hronograf* există şi toponime preluate cu structura din cronografele greceşti, fără terminaţia grecească, pe care traducătorul le-a adaptat fonetic diferit în limba română: uneori păstrând pe *i* (*Dióspoli*, *Filipopoli* ş.a.), alteori prescurtând şi eliminând şi vocala (*Calípol*, *Fílipópól* ş.a.), iar redându-l prin *e* şi dându-i formă feminină (articulată) (*Fílipópolea, Neaspolea, Sozópolea*). În unele situaţii forma aceluiaşi toponim este adaptată în diferite moduri *(Fílipópól, Fílipópolea, Filipopoli*; *Sozópolea, Sozópol; Trípoli, Trípol*):

Ágathópol < Ἀγαθόπολης κ (427): *Au adus oameni mulţ de pre Marea Neagră, de la* ***Ágathópol*** *şi de la Mesevri […] şi le dărui împărăţâiia casă în Ţarigrad* f. 480^{v}.

Calípol < Καλλιούπολης κ (422): *Acesta sultan Murat cu şeasădzăci de mii de oaste turcească ş-au lovit de au luat de la greci* ***Calípolul*** (f. 474^{r}, cf. f. 469^{v}).

Dióspoli < Διόσπολης κ (417): *Ioan fusească făcut o besearecă mai departe încă den Ierusalim, într-o cetate ce să cheamă* ***Dióspoli*** (f. 333^{v}).

Fílipópól, *Fílipópolea*, *Filipopoli* < Φιλιπούπολης κ (423): *Ş-au mai luat* ***Fílipópólul**, iarăşi cetate minunată şi cu venit mare, cu sate multe pre împregiur* (f. 474^{r}, cf. f. 521^{r}, f. 591^{r}); *Acestu împăratu au făcut un oraşiu cu cetate, ce să cheamă pre numele său,* ***Fílipópolea**, ce ieste aproape de Udriiu* (f. 167^{v}, cf. f. 589^{v}; Filipopol f. 520^{r}, cf. f. 521^{r}; Filipopoli f. 521^{r}).

Iliúpol < Ηλιούπολης: *L-au însurat şi i-au dat o fată ce o chema Asinetha, fata lui Pentefreiu, preutului de la* ***Iliúpol*** (f. 22^{v}, cf. f. 28^{r}, f. 181^{v}, f. 211^{r}).

Neaspolea < Νεάπολης κ (171): *Ş-au ieşit afară şi au luat să margă pre cale spre* ***Neaspolea**, pentru să scape denaintea lui Neron* (f. 158^{v}).

Sozópolea, *Sozópol* < Σωζόπολης: *Pusără pre mitropolitul de* ***Sozópolea*** *patriarhu* (f. 590^{v}); ***Sozópol*** (f. 518^{r}).

Trípoli, *Trípol* < Τρίπολης κ (422): *Luă Chiprosul şi cetatea Aradona şi* ***Trípolea*** *şi toată partea Sâriii* (f. 473^{r}, cf. f. 311^{v}); ***Tripol*** (f. 434^{r}, cf. f. 444^{v}).

3. În filologia românească s-a emis şi ipoteza că *Hronograful* ar fi o traducere a mitropolitului Dosoftei al Moldovei. N.A. Ursu, care a încercat să aducă argumente pe care noi le-am combătut[7] – şi, de fapt, am combătut modul în sine în care pune acest filolog problema –, prezintă, între cuvintele care consideră că apar

[7] Vezi Dragomir 2004–2006, idem 2007, idem 2007–2008, idem 2008, idem 2009.

BDD-A22762 © 2015 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:39:06 UTC)

numai în opera lui Dosoftei, şi slavonisme precum *rodoslovie* şi *vrăjelniţă* (Ursu 2003: 220)[8].

Chestiunea pe care o prezentăm aici reprezintă, de fapt, un fenomen lingvistic, o tendinţă clară a traducătorului *Hronografului* de a reda toponimele compuse greceşti în discuţie prin modalitatea pe care am arătat-o. Dacă Dosoftei ar fi tradus această scriere, ar fi trebuit ca şi în alte lucrări traduse de el să întâlnim această tendinţă. De aceea, pentru a ajunge la un rezultat, am cercetat cronograful *Nová adunare de osebite istorii...*, tradus de mitropolitul moldovean în 1689, în timpul exilului definitiv în Polonia[9]. Această traducere s-a păstrat într-o copie din manuscrisul 3456, realizată în anul 1732[10] de un diac Gavriil. De asemenea, am cercetat şi o altă traducere a mitropolitului cărturar, în care apar foarte multe toponime, *Viaţa şi petreacerea svinţilor* (1682–1684)[11].

a. Astfel, în *Nová adunare de osebite istorii...* am întâlnit o singură dată o structură cu lexemul *grada*, în forma *Bojiigrad*, ca dublet sinonimic pe lângă *Theopolis*, într-un context din care redăm întocmai punctuaţia din copia manuscrisă:

> *Bojiigrad*: *Deca scrisără s-au potolit urgie lui Dumnădzău şi de atunce s-au chemat Antiohie Thepolis.* ***Bojiigrad****. Atuncea dede împăratul şi împărăteasa aur mult de noiră cetate Antiohiia* (f. 183[v]).

Dar în *Nová adunare de osebite istorii...* apar multe, să le spunem „toponime neologice", cu această structură, în care termenul *polis* este fie păstrat ca atare, cu forma de nominativ (*Arcadiupolis, Diospolis, Stavropolis*), în forma de acuzativ (*Constantinopolin, Hrisopolin, Irinopolin, Martiropolin, Pompiiupolin, Tripolin*), fie adaptat în diferite feluri sistemului fonetic românesc: cu păstrarea vocalei finale *-i* (*Calliupoli, Fillippopoli, Neapolii, Nicopoli, Tripoli*), cu adaptarea într-o formă feminină (*Filippupolie*) sau cu renunţarea atât la consoană, cât şi la vocală (*Adranopol, Agathopol, Caliupol, Constantinopol, Dionisiupol, Iliupol, Schithopol*).

Acestea se întâlnesc în contextele:

Adranopol: *Acesta au făcut* ***Adranopolul*** *sau Udriiul* (f. 92[v]).

Agathopol: *Ş-au poroncit de-au adus oameni den lume de la Mare Neagră şi de la* ***Agathopol*** (f. 325[r]).

Arcadiupolis: *S-au întorsu la* ***Arcadiupolis*** *bolnav şi veni la Silivrie* (f. 236[v]).

Caliupol, Calliupoli: *Poronci împăratului de Ţarigrad să-l treacă ca să nu margă pre la* ***Caliupol*** (f. 316[r]); *S-au mâniat sultan Amurat ş-au mărsu cu 60 de mii de turci ş-au luat* ***Calliupoli****, şi Fillippopoli, şi Udriiul* (f. 321[r]).

Constantinopol, Constantinopolin: *Mersără în cetate cu împăratul şi o blagosloviră să fie stăpână tuturor cetăţilor şi împărătească şi o numiră* ***Constantinopolin****, pre numele ctitoriului* (f. 128[r]); *Şi-l numi împăratul cetatea pre numele său,* ***Constantinopol*** *şi novul Râm* (f. 108[v]).

Dionisiupol: *Au eşit mare la Thrachie 4 mile de au chemat la* ***Dionisiupol*** [...] *mulţi oamini* (f. 188[v]).

[8] Într-un articol anterior, Ursu 1976, erau aduse ca exemple şi *iconoboreţ, bogoboreţ*.
[9] Vezi Dosoftei 1689.
[10] Vezi Elian 2003: 121, unde este scris şi titlul traducerii.
[11] Am fişat şi citat din Frenţiu 2002.

BDD-A22762 © 2015 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:39:06 UTC)

Diospolis: *Feceră o sântă biserică dincole de Ierusalim, într-o cetate ce să cheamă* ***Diospolis****, pre sânt numele blagoslovitei Dumnădzău Născătoarei* (f. 221^{r}).

Ermupolin: ἑρμούπολιν (κ) *La* ***Ermupolinul*** *Thivaidei era un copaci ce să cheamă persaid* (f. 138^{v})[12].

Filippupolie, Fillippopoli: Acesta au zidit şi o // (f. 95^{v}) *şi o cetate pre numele său, de să numeşte* ***Filippupolie****, aproape de Udrii*; *S-au mîniat sultan Amurat ş-au mărsu cu 60 de mii de turci ş-au luat Calliupoli şi* ***Fillippopoli*** *şi Udriiul* (f. 321^{r}).

Hrisopolin: *Şi-l adusără pîn’ la* ***Hrisopolin*** (f. 243^{v}); *Îl rădicară împărat pre viteazul acesta, pre Nichifor Focan şi veni cu oştile la* ***Hrisopolin***; pe aceeaşi foaie: *Vasilie parachimomenul au podobit catergea ş-au scos la* ***Hrisopolin*** (f. 287^{r}).

Iliupol: *În* ***Iliupol*** *munciră pre Chiril diaconul* (f. 136^{v}).

Írinopolin: *Aceasta împărătească au zidit Anhialul şi Verrie, ce ieste lîngă Solun, cari au numit* ***Írinopolin*** (f. 242^{r}).

Martiropolin: *Scăpă Scliron cu puţine oaste, la* ***Martiropolin*** (f. 291^{v}).

Neapolii: *Mărgînd spre* ***Neapolii****, l-au tîmpinat Domnul Hristos* (f. 88^{v}).

Nicopoli: La ***Nicopoli****, în Palestina, era o fîntînă frumoasă de făcea minuni multe* (f. 138^{v}).

Pompiiupolin: *Cetatea* ***Pompiiupolin*** *s-au despicat şi giumătate s-au prăpădit, cu oameni cu tot* (f. 182^{r}).

Schithopol: *Pre Mitrofan de Efes, pre Patrofie de* ***Schithopol*** *şi le dede împăratul loc osăbit în curte* (f. 123^{v}).

Tripoli, Tripolin: *Al 13 an acela Mavias la* ***Tripolin*** *fece mare caterge ca să bată Ţarigradul* (f. 207^{v}); *Au trimis la amira Pinzarah de Tripoli* (pe aceeaşi foaie): *Au fugit şi-l agiunsără la hraniţa* ***Tripolinului*** (f. 295^{r}); *Mavie au mărsu de-au luat Chiprul şi Aradon şi* ***Tripolin*** (f. 320^{r}).

b. În *Viaţa şi petreacerea svinţilor* am întâlnit un toponim compus la origine cu termenul **градъ**, cu formă rusificată:

Novgorod: *Prestavleniia sântului Evthimie, arhiepiscopul de* Novgorod (300).

Ca şi în cronograful pe care l-a tradus, Dosoftei are o altă tendinţă atunci cînd în original apar aceste toponime. El preia toponimul ca pe un împrumut, cu forma sa grecească, cu termenul *polis*, adaptat în diferite moduri, după cum reiese din exemplele următoare:

Adrianopol: *Acesta svânt era […] din* ***Adrianopol****, oraşul Paflagonilor* (154).

Arghiropol: *Ş-au făcut şi besearică în* ***Arghiropol*** (93).

Avgustopol: *Acesta svânt măcenic Vichentie, aflându-să în* ***Avgustopol****, oraşul Ispaniai, […] dempreună cu Ilarie episcopul […], fură prinşi* (112); *Acesta era […] din* ***Avgustopol*** *pornit* (237).

Claudiiupol: *Deaca să ştiu că-i creştin, îndată-l […] trimisără în* ***Claudiiupol*** (42).

Constantinopol: *L-au adus şi cu alţi legaţi în* ***Constantinopol*** (370).

[12] În ms. 3517 în acest loc este tradus amplificat astfel: *Iarăş era un pomu în pustiii Thivaidei ce făcea multe minuni şi ciudease. Şi cine cu ce boală merge, în loc să şi vindeca. Acel pom să chema persaid* f. 214^{r}. Ca şi în alte locuri, aici este o altă interpretare a traducătorului *Hronografului*. Cuvântul *ἑρμούπολιν*, literal ‘oraşul, (cetatea) pustiului’, scris cu literă mică în κ, dar care este de fapt un toponim, a fost interpretat prin apropiere de *ἔρμος* adj. ‘pustiu’ şi *ἔρημος*, adj. şi subst. ‘pustiu’, astfel încât *εἰς την ἑρμούπολιν τῆς Θηβαΐδος [σλ’]* [230] este tradus *în pustiii Thivaidei*.

BDD-A22762 © 2015 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:39:06 UTC)

Deospole, *Diospole*, ***Diopol***: *Dionisii din Tripoli de Finica, iară Romil era ipodiacon la besearica* ***Deospolei*** (308); *Stătu întâi episcop în* ***Diopol*** (361); *Romil era diacon la besearica* ***Diospolei*** (390).

Dissopolin: *Iarăşi să dusă la* ***Dissopolin*** (de două ori 406).

Ermopol, *Ermupol*: *Sântul Aviv din* Ermopol (304); *Sosând la* ***Ermupol****, purta şi pre svântul într-un car* (371).

Filippol: *Fost-au episcop în* ***Filippol*** (400).

Hrisopol: *Mearsă la mănăstire, în* ***Hrisopol*** (234).

Ierapol, *Ieropol*: *Părintele nostru […] Averchie, episcopul de* ***Ierapol*** (76); *Mărgând către* ***Ieropol*** *apostolul, învăţa de-ntăriia pre ceia ce-i urma* (118, cf. 286); *Mărgând la Halchidon […], să dusă la* ***Ierapol*** (237).

Iliupol: *Era o ficioră samareană de la* ***Iliupol*** *sau de la Samariia Palistinei, de la* Ieropol (286); *Ş-au pus ighemon în* ***Iliupol*** *pre un aspru şi fără omenie* (289).

Sevastopol: *Aceştia svinţi era la împărăţâia lui Constantin […], şedzând în mânăstirea ce să chiamă Zovi, lângă* ***Sevastopol*** (47, cf. 162).

Elevtheropol, *Eleftheropol*, *Eleitherupol*: *Iust […] au fost episcop la* ***Elevtheropol*** (88); *Chemă pre episcopul de* ***Eleftheropol*** (214); *boiariul cetăţâi* ***Elefteropolului*** (225); *Făcând multe isţealenii în Damasc şi în* ***Eleitherupol*** *[…], fu bătut cu vine de bou* (47; Damasc şi la 51, cf. 169).

Evfirmupoli: *Să face săborul […] la Oxiia şi* ***Evfirmupoli*** (401).

Marchianupol: *Ducându-l la* ***Marchianupol*** *[…], l-au ars* (279).

Martiropoli: ***Martiropoli*** *greceaşte să dzâce „cetatea de măcenici”* (270).

Nastasiupol: *Luă grijea sintei Besearicei a* ***Nastasiupolului*** (356).

Neapoli: *Acesta era […] din cetatea* ***Neapoli****, eparhiia Palestinii* (401).

Nicopoli: *Fu pogonit […] de la oraşul sevastianonilor până la* ***Nicopoli*** (190); *Svinţii 45 de măcenici în* ***Nicopoli*** *de Armeniia* (422).

Odissopol: *Stând şi ei episcopi […] Amplie în* ***Odissopol****, iară Urban în Machedoniia* (93).

Pentapol: *Mearsă în Alexandriia […] şi de-acolea la* ***Pentapol*** (de două ori 359).

Schithopol: *Manasto era den* ***Schitopol*** (115); *Mearse […] în* ***Schithopol****, oraşul şcheailor, adecă Udriul* (422).

Theupoli: *S-au născut […] în cetatea cea vestită* ***Theupoli*** (241).

Tripolea: *Era […] Dionisii de la* ***Tripolea*** *Finichiei* (390).

Vivliupol: *S-au hirotonit episcop în* ***Vivliupol*** (361).

4. Pentru a vedea care este tendinţa în epocă în privinţa structurii analizate, am cercetat cronicile moldoveneşti (scrise de Grigore Ureche, Miron Costin şi Ion Neculce) şi o altă traducere care a stârnit controverse în filologia românească, *Istoriile* lui Herodot (HERODOT, I.), în care apare un mare număr de toponime (unele preluate din limba (neo)greacă)[13]. Toponimele care conţin structura vizată sunt puţin numeroase.

În *Istoriile* lui Herodot apar următoarele exemple şi situaţii:

Exapolis, *Pendapolis* < Ἑξάπολις[14]: *Doriei[i] ceia ce lăcuia acum* ***Pendapolis****, cari mai nainte să chiema* Exapolis (58).

[13] După Liviu Onu, cu seria de argumente aduse în ediţia HERODOT, I. aceasta este o traducere realizată de Nicolae Milescu Spătarul, iar N.A. Ursu, întâi o consideră traducerea mitropolitului Dosoftei, apoi o traducere a lui Milescu remaniată de mitropolitul Dosoftei (vezi Ursu 2003).

[14] Prezentăm etimologiile după indicele din HERODOT, I.

BDD-A22762 © 2015 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:39:06 UTC)

Iliupoles <’Ηλίου πόλις: *Iaste şi o cale de la marea la* Iliupoles (89); *De la* ***Iliupoles****, adică Cetatea Soarelui, încolo, iaste îngust Misirul* (90).

Pe de o parte apar aceste exemple, pe de altă parte traducătorul – Nicolae Milescu Spătarul în opinia lui Liviu Onu, ale cărui argumente credem că sunt concludente – redă toponimul compus prin traducere:

Cetatea Carchinitenilor < *Καρκινῖτις (πόλις)* (222);

Cetatea Crocodililor < *Κροκοδείλων [πόλις]* (127);

Cetatea Soarelui < *’Ηλίου πόλις* (88–90, 108);

Marginea Cetăţii (calc) ‘Acropole’ < *Ακρόπολις*: *L-au ispitit să dobândească turnul cel din* ***Marginea Cetăţii*** (275); *Luară* ***Marginea Cetăţii*** *(marginile acestea era la toate cetăţile tărie, cum iaste Edicula la Ţarigrad: acolo să închidea, la nevoie)* (276, cf. 373 ş.a.).

În cronicile moldoveneşti apar şi mai puţine exemple:

Anapoli, Neapoli: *O sumă de bani i-au orândut la crăiia lui de la* ***Neapoli*** (M. COSTIN, L. 194); *Câteva cetăţ den* ***Anapli*** *au dat şi Neamţul* (I. NECULCE, L. 449).

Calipoli: *După ce au dobânditu Helespontul, au trecut la Traţiia [...] şi* ***Calipoli*** (G. URECHE, L. 62).

Nicopolea: *Au ieşitu înainte acei oşti la* ***Nicopolea*** (G. URECHE, L. 62).

5. Prin urmare, în textele cercetate pentru comparaţie cu *Hronograful*, nu numai că nu există o tendinţă de folosire a toponimelor compuse cu elementul slavon *grada*, însă toponime de acest tip nici nu se întâlnesc decât cu totul excepţional: unul în cronograful tradus de Dosoftei, şi acolo are forma *Bojiigrad*, şi altul în *Viaţa şi petreacerea svinţilor*, cu forma rusească *Novgorod*. Cum se explică, în cazul acesta, fenomenul lingvistic din *Hronograf*, în care traducătorul redă constant compusele greceşti cu *polis* prin compuse cu slavonismul *grada*? Slavona era limbă de circulaţie în Ţările Române, folosită în biserică şi administraţie şi în secolul al XVII-lea, iar cărturari precum Ureche, Miron Costin şi Neculce cunoşteau slavona şi, de asemenea, mitropolitul Dosoftei. Însă această trăsătură, după cum este şi firesc, se manifestă diferit în cazul fiecăruia. De asemenea, o explicaţie este şi aceea că unele dintre aceste toponime erau des folosite cu alte denumiri, precum *Udrii* pentru *Αδριανόπολης* sau *Scutari* pentru *Χρυσόπολης*, cum rezultă şi din una din glosele amintite: *Andrianagrada, adecă* ***Udriiul*** ; *Tiveriiagrada, adecă* ***Varna***, *Zlatagrada, adecă la* ***Scutari***.

Foarte probabil, acest fenomen lingvistic din *Hronograf* se datorează, pe de o parte, lecturii unor texte slavone de mai mare întindere, cu specific enciclopedic, de tipul cronografelor, iar, pe de altă parte, şi deprinderii traducătorului de a folosi aceste forme slavone. Noi susţinem că numai un laic care a lucrat în administraţia curţii domneşti şi avea prilejuri frecvente de a auzi şi de a folosi aceste structuri slavone, şi mai puţin un cleric, oricât de cult, le-a putut reda în mod firesc, ca atare. Nu contestăm faptul că Dosoftei putea să cunoască acest tip de structură şi cu siguranţă o cunoştea, cum demonstrează şi cele două exemple, chiar dacă au o formă puţin diferită. Ceea ce vrem să subliniem este faptul că folosirea acestei structuri este rezultatul unei habitudini ce se capătă în circumstanţe care determină o folosire îndelungată, atât în scris, cât şi oral. Or, Nicolae Milescu Spătarul, din postura sa de

BDD-A22762 © 2015 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:39:06 UTC)

grămătic la curtea lui Gheoghe Ştefan timp de cinci ani (1653–1658)[15], poate mai puţin în alte dregătorii pe care le-a avut, ca cea de spătar (1658–1659) sau de mare spătar (1659–1660)[16] la curtea lui Gheorghe Ghica, a avut un contact direct şi cu registrul administrativ al slavonei. Din parcurgerea documentelor aflate în cancelaria domnitorului el s-a putut familiariza cu formele acestor toponime în slavonă. Slujba sa era tocmai aceea de a lucra cu documentele, de a fi sfătuitorul domnului şi, desigur, avea ocazii de a auzi şi, la rîndul său, de a folosi şi în conversaţii structuri de tipul celei din *Hronograf*, discutate aici.

Bibliografie

Dosoftei 1689: mitropolitul Dosoftei al Moldovei, *Nová adunare de osebite istorii*... ms. 3456 BAR.

Dragomir 2004–2006: Mioara Dragomir, *O problemă controversată a filologiei româneşti: cine a tradus* ***Hronograful den începutul lumii****?*, în „Anuar de Lingvistică şi Istorie literară", t. XLIV–XLVI, Bucureşti, Editura Academiei, p. 55–74.

Dragomir 2007: Mioara Dragomir, ***Hronograf den începutul lumii****. Probleme de filologie*, Iaşi, Editura Trinitas, 2007.

Dragomir 2007–2008: Mioara Dragomir, *Analiza semantică şi etimologică a unor cuvinte din* ***Hronograful den începutul lumii*** *(Ms. 3517). Noi argumente în susţinerea paternităţii lui Nicolae Milescu Spătarul*, în „Anuar de Lingvistică şi Istorie literară", t. XLVII–XLVIII, 2007–2008, Bucureşti, Editura Academiei, 2009, p. 67–101.

Dragomir 2008: Mioara Dragomir, *Elementul latin în* ***Hronograful den începutul lumii.*** *Noi argumente în sprijinul paternităţii lui Nicolae Milescu Spătarul*, în „Analele Universităţii «Ştefan cel Mare»", Seria Filologie, A. Lingvistică, Tomul XIV, nr. 1, p. 83–110.

Dragomir 2009: Mioara Dragomir, *Nicolae Milescu Spătarul, le traducteur de la* ***Chronique dès le commencement du monde***. *Nouvels arguments*, în vol. *Impact de l'imprimerie et rayonnement intellectuel des Pays Roumains*, Bucureşti, Editura Biblioteca Bucureştilor, p. 187–218.

Elian 2003: Alexandru Elian, *Bizanţul, biserica şi cultura românească*, Iaşi, Editura Trinitas, 2003, articolul *Dosoftei, poet laic.*

Frenţiu 2002: Dosoftei, *Viaţa şi petreacerea svinţilor*, Iaşi, 1682–1686. Text îngrijit, notă asupra ediţiei şi glosar de Rodica Frenţiu, Editura Echinox, 2002.

Ştefănescu 1942: Iulian Ştefănescu, *Opere istorice*, Biblioteca Revistei istorice române, Bucureşti, 1942, p. 175–186.

Ursu 1976: N.A. Ursu, *Dosoftei necunoscut*, în „Cronica", XI, 1976, nr. 6, p. 4–5.

Ursu 2003: N.A. Ursu, *Contribuţii la istoria culturii româneşti în secolul al XVII-lea*, Iaşi, Editura Cronica, 2003.

[15] În DA, s.v. *gramatic*, sensul al doilea, definiţia este următoarea: „Scriitor într-o cancelarie publică sau privată, servind în genere şi ca secretar ori contabil, logofăt, cf. diac".

[16] Ştim, totuşi, că, deşi avea demnitatea de spătar, Milescu nu a fost implicat în războaie în mod direct. În august 1659 este trimis cu o mie de oameni în Transilvania, ca să lupte împotriva lui Gheorghe Rackozy, dar nu participă la luptă.

BDD-A22762 © 2015 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:39:06 UTC)

Dicţionare

DA: *Dicţionarul limbii române*. Serie veche. Tomul II, Partea I, *F–I*, Monitorul oficial şi Imprimeriile Statului Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1934.

K: Ματθέος Κιγάλας, *Νέα σύνοψις διαφόρων ἱστοριῶν ἀρχομένη ἀπό κτίσεως κόσμου…*, Veneţia, 1650.

HERODOT, I.: Herodot, *Istorii*, [traducere de Nicolae Spătarul], ediţie îngrijită de L. Onu şi Lucia Şapcaliu, prefaţă, studiu filologic, note, glosar de Liviu Onu, indice de Lucia Şapcaliu, Bucureşti, Editura Minerva, 1984.

New Information Regarding the Translator of *Hronograf den începutul lumii (ms. 3517)* – Compound Placenames Using the Terms *grada* (градъ) and *polis* (πόλις)

The analysis of the linguistic phenomenon presented in the current paper, which can be found only sporadically in the translations of the Moldavian metropolitan Dosoftei, *Nová adunare de osebite istorii…*, and in *Viaţa şi petreacerea svinţilor*, where numerous placenames can be found, brings arguments that lead to the conclusion that the translation of *Hronograf den începutul lumii* has not been made by the metropolitan scholar, as it had been previously argued by N.A. Ursu. We have proved, as we have always done throughout the time, that the analyzed structure has been used, as a sort of habit, by one of the secular scholars, who was also a polyglot. In our opinion, the translator is Nicolae Milescu Spătarul.

BDD-A22762 © 2015 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:39:06 UTC)